

Jarosław Działek

Kapitał społeczny

**jako czynnik rozwoju
gospodarczego
w skali regionalnej
i lokalnej w Polsce**

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Kapitał społeczny

Jarosław Działek

Kapitał społeczny

**jako czynnik rozwoju
gospodarczego
w skali regionalnej
i lokalnej w Polsce**

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej

RECENZENCI

prof. dr hab. Grażyna Praweńska-Skrzypek

dr hab. Iwona Sagan, prof. UG

prof. dr hab. Bolesław Domański

PROJEKT OKŁADKI

Jadwiga Burek

© Copyright by Jarosław Działek & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Wydanie I, Kraków 2011
All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy

ISBN 978-83-233-3209-1, e-ISBN (wersja elektroniczna) 978-83-233-8986-6

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-631-18-80, tel./fax 12-631-18-83
Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98
tel. kom. 0506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl
Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

Spis treści

1. Cel i zakres pracy	7
1.1. Przesłanki do badań nad kapitałem społecznym w Polsce	7
1.2. Cele, pytania badawcze i zakres pracy.....	8
2. Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i dotychczasowe badania	13
2.1. Koncepcja kapitału społecznego.....	13
2.1.1. Źródła koncepcji.....	13
2.1.2. Klasyczne koncepcje kapitału społecznego	15
2.1.3. Krytyka koncepcji.....	25
2.1.4. Podsumowanie	29
2.2. Kapitał społeczny a rozwój gospodarczy	30
2.2.1. Rola powiązań społecznych	31
2.2.2. Rola zaufania	34
2.2.3. Podsumowanie.....	36
2.3. Dotychczasowe badania	37
2.3.1. Operacjonalizacja pojęcia	37
2.3.2. Kapitał społeczny w badaniach zagranicznych	41
2.3.3. Kapitał społeczny w badaniach polskich.....	53
2.3.4. Regiony historyczne a zróżnicowanie kapitału społecznego w Polsce	60
2.3.5. Podsumowanie.....	66
3. Źródła danych i metody.....	69
3.1. Źródła danych	69
3.1.1. Główny Urząd Statystyczny.....	70
3.1.2. Stowarzyszenie Klon/Jawor	71
3.1.3. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego.....	72
3.1.4. Diagnoza Społeczna.....	73
3.1.5. Polski Generalny Sondaż Społeczny.....	74
3.1.6. Wskaźniki kapitału społecznego.....	75
3.1.7. Wskaźniki rozwoju gospodarczego.....	78
3.2. Metody analizy statystycznej	79
3.2.1. Analiza głównych składowych.....	79
3.2.2. Analiza regresji wielokrotnej	81

4. Zasoby kapitału społecznego w Polsce	85
4.1. Zasoby kapitału społecznego na poziomie województw	85
4.2. Zasoby kapitału społecznego na poziomie podregionów	95
4.3. Determinanty kapitału społecznego na poziomie podregionów	109
4.4. Zasoby kapitału społecznego na poziomie powiatów	125
5. Kapitał społeczny a rozwój gospodarczy w skali regionalnej i lokalnej	139
5.1. Kapitał społeczny a rozwój gospodarczy w podregionach	139
5.2. Kapitał społeczny a rozwój gospodarczy w powiatach grodzkich.....	148
6. Podsumowanie i dyskusja wyników	155
Bibliografia	163
Spis rycin	171
Spis tabel.....	173
Załączniki.....	177

1. Cel i zakres pracy

1.1. Przesłanki do badań nad kapitałem społecznym w Polsce

W ciągu ostatnich dwóch dekad można zaobserwować rosnące zainteresowanie koncepcją kapitału społecznego, rozumianego najogólniej jako zasoby indywidualne lub kolektywne, obejmujące sieci powiązań społecznych, których mobilizacja jest możliwa w większym stopniu dzięki zaufaniu społecznemu. Liczba poświęconych temu pojęciu prac naukowych zwiększała się w ostatnich latach w postępie niemal geometrycznym (Beugelsdijk, van Schaik, 2005), trafiając przy tym szybko do praktyki agend rządowych oraz organizacji międzynarodowych. Z pewnym opóźnieniem wspomniana koncepcja dotarła również do Polski, o czym świadczy m.in. ukazanie się kilku zbiorowych prac na ten temat (Frąckiewicz, Rączaszek, 2004; Januszek, 2004; Herbst, 2007a; Kaźmierczak, Rymśza, 2007; Szczepański i in., 2008; Kamińska, Heffner, 2010) oraz włączenie jej do rządowych dokumentów strategicznych poświęconych kapitałowi intelektualnemu (Bochniarz, 2008) i wyzwaniom rozwojowym Polski (Boni, 2009).

Popularność tego pojęcia, odnoszącego się do sfery codziennych interakcji międzyludzkich oraz aktywności społecznej i obywatelskiej, wynika w dużej mierze z jego intuicyjnego charakteru. Zależności pomiędzy kapitałem społecznym a innymi zjawiskami, przedstawiane w literaturze przedmiotu, cechują się również intuicyjnością i prostotą opisywanych mechanizmów. W praktyce badawczej napotyka się jednak na wiele trudności i ograniczeń, zarówno na etapie konceptualizacji, jak i operacjonalizacji tego pojęcia. Autorzy reprezentujący nurt krytyczny starają się wyjść im naprzeciw. Na podstawie przeglądu literatury światowej można zaobserwować, że analizowane pojęcie wchodzi już w etap naukowej dojrzałości, w którym zarysowują się główne ramy koncepcji akceptowane przez większość naukowców. Jednocześnie coraz mniej badaczy przyjmuje entuzjastyczne i bezkrytyczne tezy zawarte w pracach R. Putnama (1993, 2000). Również w niniejszej publikacji wykorzystano krytyczne podejście analityczne uwzględniające fakt, że różne rodzaje kapitału społecznego mogą mieć odmienne oddziaływanie na wzrost gospodarczy.

Praca obejmuje tematykę z pogranicza kilku dyscyplin: socjologii, ekonomii i geografii. Punkt wyjścia stanowi socjologiczna koncepcja zbudowana na fundamentach wcześniejszych rozważań teoretycznych, dotyczących kwestii powiązań społecz-

nych oraz norm warunkujących wspólne ludzkie działania (Turner, 2005). Istotnym *novum* owej koncepcji jest to, że kapitał społeczny potraktowano jako rodzaj zasobu ekonomicznego, indywidualnego bądź kolektywnego, który może być wykorzystany – w najbardziej optymistycznej wersji – dla dobra jednostek lub całych zbiorowości. W niniejszej pracy przeanalizowano wpływ kapitału społecznego na rozwój gospodarczy w polskich regionach.

Przyjęto tutaj jeszcze dodatkową perspektywę, która jest pomijana w większości prac z tego nurtu, a mianowicie ujęcie przestrzenne kapitału społecznego. Większość badaczy bierze pod uwagę państwa lub regiony jedynie jako jednostki obserwacji w analizowanych przez siebie modelach wzrostu gospodarczego. Brakuje głębszej refleksji dotyczącej zróżnicowania zasobów kapitału społecznego w tych obszarach oraz jego przyczyn. Dodatkowo dotychczasowe prace analizują rozległe terytoria, traktując je jako jednorodne wewnętrznie jednostki. Badania geograficzne uwzględniają dodatkowy wymiar – z jednej strony umożliwiają przestrzenną analizę zmienności zjawiska, a z drugiej strony służą jako kontekst do wyjaśnienia zróżnicowania przestrzennego innych zjawisk, takich jak wzrost gospodarczy, poziom życia, wykształcenie lub poziom zdrowia mieszkańców (Mohan, Mohan, 2002).

Polskie doświadczenia dotyczące badań nad kapitałem społecznym są jeszcze stosunkowo skromne w porównaniu z badaniami prowadzonymi w krajach zachodnich. Większość literatury światowej koncentruje się na tych właśnie państwach ze względu na brak porównywalnych danych dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Jeśli nawet bierze się pod uwagę te państwa, to analizy w ograniczonym stopniu uwzględniają odmienną kontekstu społecznego, historycznego, politycznego i gospodarczego tej części kontynentu europejskiego. Mając to na uwadze, można zadać pytanie, czy wyniki zagranicznych badań, które potwierdzają częściowo, choć nie do końca jednoznacznie, wpływ niektórych rodzajów kapitału społecznego na rozwój gospodarczy, znajdują potwierdzenie również w polskich regionach. Niniejsza praca ma za zadanie wypełnić istniejącą lukę odnośnie sprawdzenia przedstawionej hipotezy w warunkach polskich.

1.2. Cele, pytania badawcze i zakres pracy

Cele niniejszej pracy wynikają z wypracowanego w literaturze przedmiotu analitycznego podziału na kapitał społeczny, jego determinanty oraz konsekwencje. Początkowo bowiem w niektórych pracach teoretycznych i empirycznych te poszczególne elementy były ujmowane łącznie, co wypaczało otrzymywane wyniki. Krytyka wczesnych ujęć wraz z propozycją odpowiedniego podejścia metodologicznego, dzięki któremu można uniknąć takich błędów, została przedstawiona w części teoretycznej pracy.

Wspomniany podział wyznacza główny kierunek badań. Praca ma zatem układ trójczłonowy: w pierwszej części podjęto kwestię przestrzennego zróżnicowania zasobów kapitału społecznego w regionach Polski, w drugiej – określono czynniki mo-

gące wpływać na ich wielkość, a w trzeciej – poszukiwano odpowiedzi na pytanie, czy różnice w zasobach kapitału społecznego wpływają na tempo wzrostu gospodarczego w różnych częściach kraju.

W ostatniej części została uwzględniona, uznawana za podstawową w tej koncepcji, pośrednicząca rola kapitału społecznego w mobilizowaniu innych zasobów. Z tego powodu w modelu uwzględniono też wielkości zasobów kapitału ekonomicznego i ludzkiego, a dopiero później testowano, czy i w jaki sposób dodanie wskaźników kapitału społecznego prowadzi do lepszego wyjaśnienia tempa wzrostu gospodarczego regionów Polski. Innymi słowy, próbowano stwierdzić, jaką część wzrostu gospodarczego polskich regionów można wyjaśnić wpływem większej lub mniejszej gęstości powiązań społecznych oraz wyższym lub niższym poziomem zaufania społecznego. Niezbędne jest przy tym uwzględnienie różnych typów kapitału społecznego, które – zgodnie z rozważaniami przedstawionymi w części teoretycznej pracy – mogą mieć odmienny wpływ. W tym kontekście interesujące powinno być, jaka kombinacja różnych typów kapitału społecznego tworzy najbardziej korzystne warunki dla szybszego wzrostu gospodarczego.

Głównym celem niniejszej pracy jest zatem odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu zróżnicowanie zasobów kapitału społecznego w Polsce wpływa na przestrzenne zróżnicowanie tempa wzrostu gospodarczego oraz poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Drogą do rozwiązania tego problemu są odpowiedzi na następujące pytania szczegółowe:

1. W jaki sposób zróżnicowane są zasoby kapitału społecznego w różnych regionach Polski?
2. Jakie czynniki wpływają na przestrzenne zróżnicowanie zasobów kapitału społecznego?
3. Czy obserwowane różnice w zasobach kapitału społecznego (w tym różnych jego typów) mogą wyjaśnić różnice w rozwoju gospodarczym polskich regionów?
4. Jaka jest rola kapitału społecznego w rozwoju gospodarczym w stosunku do kapitału ekonomicznego czy ludzkiego?
5. Czy można wskazać regiony, których sukces lub porażka gospodarcza są uwarunkowane wysokim lub niskim poziomem kapitału społecznego?

W pytaniach odnoszących się do części pierwszej i drugiej – zróżnicowania zasobów kapitału społecznego oraz jego determinant – należy się skoncentrować na polskim kontekście społecznym. Analiza w części trzeciej – dotycząca oddziaływania kapitału społecznego na rozwój gospodarczy – musi natomiast stanowić przeniesienie analogicznych badań realizowanych w literaturze zachodniej, co umożliwi sprawdzenie testowanych tam hipotez odnośnie tej zależności.

Klasyczne odniesienie w polskich badaniach stanowi dziedzictwo regionów historycznych Polski (por. Bartkowski, 2003), które odcisnęło wyraźne piętno w polskiej przestrzeni. W przypadku kapitału społecznego wśród badaczy pojawiają się w tym kontekście odmiennie interpretacje, stąd też tej kwestii zostanie poświęcony odrębny podrozdział.

Uwzględnione będą też inne czynniki mogące wpływać na kształtowanie się wielkości tego zjawiska, które również wynikają z rozważań teoretycznych. W tym miejscu na razie dość ogólnikowo należy wspomnieć, że można domniemywać występowania różnic pomiędzy obszarami miejskimi i wiejskimi w zakresie zasobów poszczególnych typów kapitału społecznego pomostowego i wiążącego. Różnice pomiędzy tymi dwoma obszarami można odnieść do klasycznej koncepcji wspólnoty i zrzeczenia F. Tönniesa (2008). Wynikają one z odmiennych cech społeczno-demograficznych, takich jak poziom wykształcenia, zasiedziałość mieszkańców, styl życia oraz wyznawane wartości. Ponadto wyższy poziom wykształcenia powinien być skorelowany z wyższą aktywnością stowarzyszeniową. Zakorzenie mieszkańców poszczególnych miejsc wiąże się natomiast z możliwością wykształcenia gęstszej sieci mocnych więzi. Bardziej tradycyjny system wartości obszarów wiejskich będzie również preferował rozwój wiążącego kapitału społecznego.

Należy również zwrócić uwagę na wpływ innych czynników. Występowanie grup mniejszościowych (etnicznych, religijnych) czy silnej tożsamości regionalnej czasem prowadzi do silniejszego rozwoju kapitału wiążącego, a słabszego kapitału pomostowego. Bezrobocie i związane z nim wykluczenie społeczne ma niekiedy destrukcyjny wpływ na oba typy kapitału społecznego. Wreszcie, interesujące okazuje się zbadanie wpływu ruchów migracyjnych – z jednej strony mogą one powodować rozpad mocnych więzi lokalnych (kapitału wiążącego), a z drugiej – tworzyć nowe powiązania wychodzące poza zbiorowości (kapitał pomostowy).

W kontekście wpływu kapitału społecznego na wzrost gospodarczy należy zweryfikować dwie hipotezy: o pozytywnym oddziaływaniu kapitału pomostowego (w tym powiązanego z nim zaufania społecznego) oraz o negatywnych skutkach istnienia silnego kapitału wiążącego. Na dalszym etapie będzie możliwe uzyskanie informacji na temat optymalnej kombinacji różnych typów kapitału społecznego.

Niniejsza publikacja składa się z sześciu rozdziałów. Po rozdziale 1, w którym przedstawiono cele i zakres pracy, zamieszczono szczegółową analizę koncepcji kapitału społecznego. Omówiono ją, począwszy od jej narodzin w kontekście prób bardziej adekwatnego opisu niektórych zjawisk społecznych i ekonomicznych, poprzez klasyczne pozycje autorstwa P. Bourdieu, J. Colemana i R. Putnama, aż po nurt krytyczny, ukazujący jej ograniczenia oraz potrzebę uściślenia jej ram teoretycznych. Przegląd literatury przedmiotu umożliwił zwrócenie uwagi na główne elementy koncepcji, wywołujące kontrowersje wśród badaczy. W ten sposób zaproponowano definicję kapitału społecznego oraz stworzono zarys procedury badawczej, które pozwalają uniknąć błędów i nieścisłości pojawiających się w innych pracach. Podrozdział 2.2 przedstawia teoretyczne powiązania, łączące zasoby kapitału społecznego z rozwojem gospodarczym. Oddzielnie omówiono wpływ, jaki wywierają zasoby powiązań społecznych oraz zasoby zaufania społecznego na rozwój gospodarczy. Oddzielnie omówiono mechanizmy tego wpływu. Rozdział 2 kończy przegląd wyników dotychczasowych badań, które miały wyjaśnić zależności będące również przedmiotem analizy w niniejszej pracy. Ze względu na odmienny kontekst szczególne miejsce poświęcono badaniom prowadzonym w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej oraz przemyśleniom na temat wpływu struktur historycznych na zróżnicowanie analizowanego zjawiska w Polsce.

Rozważania teoretyczne oraz przykłady badań empirycznych zawarte w rozdziale 2 stanowią punkt wyjścia do operacjonalizacji pojęcia kapitału społecznego, która znalazła zastosowanie w części empirycznej pracy. Tym samym w rozdziale 3 przedstawiono źródła danych, opisano wskaźniki kapitału społecznego wybrane do analizy oraz scharakteryzowano główne metody analizy statystycznej. Przyjęty tutaj schemat badawczy ma swoje źródło we wnioskach wyciągniętych przez autora z dotychczasowych prac teoretycznych i empirycznych, zwłaszcza tych wywodzących się z nurtu krytycznego badań nad kapitałem społecznym.

Treścią kolejnych dwóch rozdziałów są wyniki analiz prowadzonych przy wykorzystaniu stworzonych przez autora baz danych, opisujących zasoby różnych rodzajów kapitału społecznego. W rozdziale 4 opisano ich zróżnicowanie w trzech skalach geograficznych: na poziomie województw, podregionów i powiatów. Zastosowana tam analiza głównych składowych umożliwiła konfrontację wyników badań empirycznych z koncepcjami teoretycznymi. W rozdziale tym podjęto również próbę wskazania czynników, które najlepiej wyjaśniają rozkład tego zjawiska w polskich regionach. Rozdział 5 przynosi natomiast odpowiedź na pytanie o rolę kapitału społecznego w rozwoju gospodarczym, co zostało przeanalizowane na zbiorze podregionów oraz powiatów grodzkich. W ostatniej części pracy zestawiono uzyskane rezultaty z zaproponowanymi wcześniej hipotezami badawczymi oraz wynikami innych prac empirycznych.